

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Antycyganizm a romska pamięć Zagłady

1. Antycyganizm jako warunek wykluczenia romskiej pamięci Zagłady

Związek antycyganizmu i romskiej pamięci Zagłady można ująć jako relację **wzajemnego warunkowania**, w której dyskryminacja antyromska zarówno wynika z **wykluczenia pamięci romskiej**, jak i **aktywnie to wykluczenie podtrzymuje oraz reprodukuje**.

Antycyganizm - rozumiany jako strukturalna, kulturowo i instytucjonalnie zakorzeniona forma rasizmu - odegrał kluczową rolę w **mnemonicznym wykluczeniu Romów** z historii Europy, w tym z pamięci II wojny światowej i Holokaustu. Przez stulecia Romowie byli konstruowani jako:

- „lud bez historii i pamięci”,
- grupa ahistoryczna, żyjąca w „wiecznym teraz”,
- społeczność należąca raczej do porządku natury niż historii i polityki.

Taka esencjalizująca i orientalizująca wizja Romów prowadziła do ich **symbolicznego wymazania** z pola pamięci publicznej. Nawet wówczas, gdy Romowie znaleźli się w centrum wydarzeń historycznych - jako ofiary nazistowskiego ludobójstwa - ich doświadczenie było marginalizowane, relatywizowane lub wręcz negowane. Jest to jeden z podstawowych przejawów antycyganizmu: **znieskształcanie lub negowanie romskiej Zagłady**.

2. Antycyganizm a asymetria pamięci Holokaustu

Rozwój dyskursu Holokaustu doprowadził do paradoksalnej sytuacji, w której:

- Zagłada Żydów została uznana za wydarzenie centralne, bezprecedensowe i normatywne dla myślenia o ludobójstwie,

- zagłada Romów została umieszczona na peryferiach - jako doświadczenie „drugorzędne”, „niepełne” lub „niespełniające kryteriów” Holokaustu.

Antycyganizm przejawia się tu jako **hierarchizacja ofiar**, w której Romowie są lokowani niżej niż Żydzi, a ich cierpienie bywa traktowane jako mniej istotne historycznie, moralnie i politycznie. Skutkiem tego są:

- trudności w uznaniu romskiej Zagłady za ludobójstwo,
- odmowa włączenia romskich doświadczeń do głównego nurtu narracji muzealnych i edukacyjnych,
- niechęć do wypłat odszkodowań i tworzenia miejsc pamięci poświęconych Romom.

W tym sensie antycyganizm działa jako **mechanizm regulujący granice pamięci publicznej**.

3. Antycyganizm jako czynnik blokujący romską pamięć kulturową

Zgodnie z teorią pamięci zbiorowej, skuteczne funkcjonowanie pamięci kulturowej wymaga:

- instytucji,
- elit zdolnych do generalizacji doświadczeń,
- infrastruktury upamiętniania (pomniki, rytuały, narracje).

Antycyganizm przez dekady uniemożliwiał Romom dostęp do tych zasobów. W efekcie:

- romska pamięć Zagłady długo pozostawała na poziomie **rozproszonych, indywidualnych wspomnień** (mneme),
- brakowało „odgórnej” genealogii pamięci zdolnej do ich przekształcenia w **uznaną pamięć kulturową** (anamnesis).

Wykluczenie pamięci Romów było zatem **integralną częścią ich wykluczenia społecznego**. Jak pokazuje tekst, status wspomnień zależy od pozycji społecznej pamiętających podmiotów – a Romowie tej pozycji przez długi czas nie posiadali.

4. Romska pamięć Zagłady jako odpowiedź na antycyganizm

Jednocześnie romska pamięć Zagłady - zwłaszcza w formie:

- pamięci odblokowanej,
- pamięci skonstruowanej przez elity,
- pamięci uzdrawiającej

stanowi **reakcję obronną i emancypacyjną** wobec antycyganizmu.

Przywoływanie Zagłady:

- podważa stereotyp Romów jako „ludu bez historii”,
- demaskuje ciągłość rasistowskiej przemocy - od nazizmu po współczesność,
- służy budowie romskiej podmiotowości politycznej i walki o uznanie.

W tym sensie pamięć romskiej Zagłady nie jest wyłącznie rekonstrukcją przeszłości, lecz **narzędziem walki z antycyganizmem** w teraźniejszości.

5. Sprzężenie zwrotne: antycyganizm i niepamięć

Między antycyganizmem a romską pamięcią Zagłady zachodzi **sprzężenie zwrotne**:

- antycyganizm prowadzi do negacji, marginalizacji i deformacji romskiej pamięci,
- brak uznanej pamięci Zagłady wzmacnia społeczną obojętność wobec dyskryminacji Romów,
- obojętność ta umożliwia dalsze funkcjonowanie antycyganizmu jako „normalnego” elementu życia społecznego.

Dlatego - zgodnie z definicją IHRA - **walka z antycyganizmem musi obejmować uznanie i instytucjonalizację romskiej pamięci Zagłady**.

6. Wniosek końcowy

Z przedstawionych tekstów wynika jasno, że:

Antycyganizm i wykluczenie romskiej pamięci Zagłady są dwiema stronami tego samego procesu historycznego i społecznego.

Antycyganizm:

- odbiera Romom prawo do historii i pamięci,
- relatywizuje ich cierpienie,
- blokuje ich obecność w narracjach o Holokauście.

Z kolei romska pamięć Zagłady:

- podważa antycygańskie/romofobiczne stereotypy,
- domaga się równości w sferze pamięci,
- staje się kluczowym zasobem w walce o uznanie, godność i obywatelstwo.

Uznanie romskiej Zagłady nie jest więc wyłącznie kwestią historiografii, lecz **warunkiem koniecznym przeciwdziałania współczesnemu antycyganizmowi**.

Dodatek: czym jest antycyganizm?

Antycyganizm (dyskryminacja antyromska), zgodnie z roboczą, niewiążącą prawnie definicją przyjętą przez Międzynarodowy Sojusz na rzecz Pamięci o Holokauście (IHRA) w 2020 r., jest **szczególną formą rasizmu**, skierowaną przeciwko Romom oraz osobom i grupom postrzeganym lub stygmatyzowanym jako „Cyganie”.

1. Istota pojęcia

Antycyganizm oznacza **systemowe i trwale uprzedzenie**, które przejawia się jednocześnie:

- na **poziomie indywidualnym** (wypowiedzi, zachowania, mowa nienawiści, przemoc),
- na **poziomie instytucjonalnym** (polityki publiczne, praktyki administracyjne, segregacja),
- na **poziomie kulturowym i symbolicznym** (stereotypy, deprecjonowanie kultury romskiej, wypaczanie historii).

Romowie są w jego ramach konstruowani jako **rzekomo obca, gorsza i problemowa grupa**, z którą wiąże się negatywne, uogólniające wyobrażenia.

2. Wymiar historyczny i ciągłość zjawiska

Antycyganizm:

- **istnieje od stuleci** i ma głębokie zakorzenienie w historii Europy,
- był **kluczowym elementem nazistowskiej polityki prześladowań i ludobójstwa Romów**,
- **nie zakończył się wraz z upadkiem nazizmu**, lecz trwa do dziś w zmienionych formach.

Zaniedbanie pamięci o romskiej Zagładzie przyczyniło się do **utrwalenia społecznej obojętności** wobec dyskryminacji Romów oraz do normalizacji uprzedzeń.

3. Charakter strukturalny

Antycyganizm nie jest jedynie sumą jednostkowych uprzedzeń. Jest to:

- **wieloaspektowy i społecznie akceptowany mechanizm wykluczenia**,
- jedna z głównych barier integracji Romów,
- czynnik uniemożliwiający korzystanie z równych praw, szans edukacyjnych, ekonomicznych i obywatelskich.

Zjawisko to funkcjonuje często **bez sprzeciwu społecznego**, mimo działań podejmowanych przez instytucje międzynarodowe.

4. Typowe przejawy antycyganizmu

Do współczesnych form antycyganizmu zalicza się m.in.:

- **negowanie lub zniekształcanie historii prześladowań i ludobójstwa Romów,**
- gloryfikację przemocy wobec Romów,
- usprawiedliwianie lub podżeganie do aktów przemocy,
- przymusowe sterylizacje i inne nadużycia fizyczne oraz psychiczne,
- utrwalanie stereotypów (np. przypisywanie Romom przestępczości),
- obwinianie Romów za problemy społeczne i gospodarcze,
- używanie określenia „Cygan” jako obelgi,
- segregację edukacyjną i społeczną,
- arbitralne wysiedlenia i polityki bez podstaw prawnych,
- zbiorową odpowiedzialność przypisywaną całej grupie,
- mowę nienawiści w mediach i przestrzeni cyfrowej.

5. Znaczenie definicji IHRA

Robocza definicja IHRA:

- podkreśla **związek antycyganizmu z rasizmem i ludobójstwem,**
- akcentuje **ciągłość historyczną** zjawiska,
- wskazuje na **odpowiedzialność państw i instytucji** za jego zwalczanie,
- dostarcza ram analitycznych do rozpoznawania i przeciwdziałania dyskryminacji antyromskiej.

6. Podsumowanie

Antycyganizm to **utrwalony, strukturalny rasizm**, który:

- redukuje Romów do negatywnych stereotypów,
- legitymizuje ich wykluczenie społeczne,
- podważa ich prawo do pamięci, godności i równego obywatelstwa.

Zwalczanie antycyganizmu wymaga nie tylko reagowania na jawne akty nienawiści, lecz także **krytycznej rewizji polityk, narracji historycznych i praktyk instytucjonalnych**, które reprodukują to zjawisko.